

ВИДАТНИЙ АНАТОМ ПРОФЕСОР АРСЕНІЙ ВІКТОРОВИЧ СТАРКОВ

Маліков О.В., Дзевульська І.В., Ігнатіщев М.Р., Гончаров В.Л., Видерко Р.В., Ковальчук А.В.

Національний медичний університет імені О.О. Богомольця, м. Київ, Україна

Ключові слова: анатомія, хірургія, анатомічна школа, дослідження, препарати.

В 2014 році виповнюється 140 років з дня народження професора Арсенія Вікторовича Старкова – завідувача кафедр оперативної хірургії та топографічної анатомії Московського та нормальної анатомії Київського й Латвійського університетів. Його життя та наукова діяльність до недавнього часу лишалися поза увагою. Зокрема це пов'язано з тим, що свого часу він набув статусу політичного емігранта.

Арсеній Вікторович Старков народився 8 лютого 1874 року у м. Торжок Тверської губернії (РФ) в сім'ї військового лікаря. В 1892 році після закінчення Тверської класичної гімназії був зарахований на медичний факультет Московського університету, який закінчив з відзнакою. В період навчання в університеті одним з вчителів А.В. Старкова був керівник кафедри оперативної хірургії та топографічної анатомії професор П.І. Д'яконов. В 1898 році Д'яконов взяв молодого лікаря на кафедру в якості позаштатного помічника прозектора, а пізніше – штатного помічника прозектора [1]. Арсеній Вікторович свою роботу в університеті поєднував з медичною практикою: в 1897–1898 роках працював в хірургічній клініці Іверської спільноти сестер милосердя, де розробив методику артротомії колінного суглоба. Це відкриття увійшло в літературу під назвою “розріз Більрота-Оллє-Старкова” [2] – серединний доступ при артротомії колінного суглоба з поздовжнім розрізом сухожилка чотириголового м'яза, наколінка, власної зв'язки наколінка і горбистості великогомілкової кістки.

В 1899–1908 роках обіймав посаду асистента – інтерна хірургічного відділення Голіцинської лікарні в Москві. В Інституті топографічної анатомії та оперативної хірургії Московського університету А.В. Старков виконав, а в 1900 році – захистив докторську дисертацію “Етіологія і патологічна анатомія м'язової кривошиї” [3]. Напередодні, у вересні 1900 року, він був обраний Радою Жіночого медичного інституту в Москві на посаду професора описової та порівняльної анатомії та директором Анато-

мічного інституту. Саме там А.В. Старков заснував музей описової та порівняльної анатомії, що до 1918 року налічував більш ніж 1500 препаратів, переважна кількість яких була виготовлена ним власноруч.

В 1906 році А.В. Старков був відправлений у відрядження на два роки медичним факультетом до анатомічних інститутів Берліна та Відня. З метою поглибленого вивчення анатомії та хірургії він додатково працював на зоологічній станції в Неаполі.

Після повернення в Росію в 1908 році А.В. Старков був обраний прозектором на кафедру топографічної анатомії та оперативної хірургії Московського університету, де читав обов'язковий курс. З 1915 р. завідував Інститутом топографічної анатомії та оперативної хірургії. Наукові роботи А.В. Старкова того періоду являли собою фундаментальні дослідження: “Анатомія прямої кишки і м'язів, що мають відношення до неї. Літературне й анатомічне дослідження” (М., 1912, т. 1, 519 с.) [4] і “Анатомія фасцій та клітковини малого тазу. Поширення нагноєння. Літературне й анатомічне дослідження” (М., т. 2, 781 с.) [5]. За останню роботу А.В. Старков на конференції Військово-медичної академії здобув Премію імені П.А. Загорського.

В роки Першої світової війни займав посаду головного хірурга лазарету імператорської фамілії в Петровському палаці, де провів понад 1 тис. операцій.

У 1917 році після смерті професора Ф.А. Стефаніса, А.В. Старков став професором, завідувачем кафедри анатомії Університету Св. Володимира. Пізніше він очолював кафедру анатомії Українського державного університету та української лектури. Кафедрою анатомії з російською мовою викладання на той час керував професор П.І. Морозов, випускник Харківського університету, згодом декан і проректор Київського медичного інституту.

Завідувач кафедри анатомії людини (з 1930 по 1971 рік) М.С. Спіров писав: “Професор А.В. Старков був блискучим лектором, і його захоплюючі лекції були прикладом точного і картинного викладання анатомічних фактів, що приваблювали величезну аудиторію слухачів”. На той час учнями і помічниками професора А.В. Старкова були прозектори М. Волкобой, Ф. Цешківський, М. Спіров, а помічниками прозектора – В. Овен, Л. Краузе, В. Кибальчич та М. Сауляк-Савицька. А.В. Старков підготував чимало вчених-анатомів, відтак формуючи свою українську наукову школу [6].

В. Плющ називав професора А.В. Старкова одним із своїх незабутніх вчителів і характеризував його, як видат-

ного вченого України, талановитого анатома і блискучого педагога [7].

Після створення у 1918 році Української академії наук (згодом ВУАН), професор Старков став одним із перших її дійсних членів у галузі медичної біології, академіком кафедри анатомії Фізико-математичного відділу ВУАН. Він, а також О. Корчак-Чепурківський (7 березня 1921 року на спільному засіданні УАН обрано академіком разом зі А.В. Старковим) та Ф. Омельченко й були, власне, першими українськими лікарями-академіками. Того ж року А.В. Старков організує в академії лабораторію для дослідження центральної нервової системи. 1 липня 1921 року в академії створено Комісію з вивчення центральної нервової системи під керівництвом академіка А.В. Старкова. До складу комісії входили два наукові співробітники. Вона розташовувалась в будинку Анатомічного театру [8].

В липні 1922 року А.В. Старков був змушений залишити Україну через драматичні події: його тесть, інженер-механік Києво-Воронезької залізниці, був заарештований у Воронежі за звинуваченням у пособництві Добровольчій армії і згодом страчений. З часом стало відомо, що воронезький НК “вийшов на слід” Старкових. Найближчим часом очікувався арешт і А.В. Старков був змушений негайно залишити Київ та рушити із сім’єю до Коростеня, а звідти лісами та болотами, з двома маленькими дітьми на руках, близько трьох тижнів пробиратися до Польщі. Впродовж п’яти місяців сім’я жила в Пінську, де А.В. Старков займався приватною медичною практикою, на що в січні 1923 року отримав заборону і був вимушений шукати інше помешкання та роботу [9].

На початку 1923 року вчений переїхав до Праги, де впродовж двох років очолював кафедру біології Українського педагогічного інституту. 11 червня 1923 року на спільному зібранні Ради ВУАН у відповідь на письмову пропозицію академіка А.В. Старкова було ухвалено рішення видати йому мандат посередника між ВУАН та громадськими організаціями Чехословаччини. У 1923 році про А.В. Старкова пишуть, як про позаштатного академіка ВУАН (у Празі). Згодом, він деякий час працював на посаді професора Ризького університету в Латвії. Невідомо з яких міркувань професор А.В. Старков не прийняв латвійського громадянства. В Ризькому університеті, він і провів свої останні роки життя.

У 1925 році Український громадський видавничий фонд у Празі видав книгу члена Української академії наук професора А.В. Старкова “Загальна біологія (Елементи життя. Хімічний та фізичний субстрат життя. Загальні поняття про клітину)” [10]. Це був перший український підручник з біології.

У тому ж році у Празі вийшла книга М. Павлічука “Коротка анатомія для студентів медицини” (Ч.1, 213 с.), передмову до якої написав академік А.В. Старков. У своїй рецензії проф. О. Черняхівський відзначав, що ця книга є першим українським підручником з анатомії, який розрахований на студентів-медиків.

В 1946 році у Празі А.В. Старков опублікував працю “Дослідження нервів серця” [11].

Помер академік А.В. Старков в ніч на 19 грудня 1927 року у поїзді Відень – Рим через раптову зупинку серця.

“Професор Старков один пропрацював років тридцять серед трупів для того, щоб полегшити життя живим людям. Тридцять років невпинної праці, завжди пов’язаної з небезпекою для життя. Під час війни він, досвідчений хірург, врятував не одне людське життя. І ось він раптово

помирає у вагоні десь біля Відня. Тут дружина його, яка щойно поховала матір, чекала його з двома синами та наготовлювала подарунки, а діти – чекали, що покажуть батькові, що за його відсутність дечому і навчилися. Тепер в понеділок прибуде прах чоловіка і батька” – писала історик Т.С. Варшер [12], співчуваючи долі вченого та його сім’ї.

Поховали А.В. Старкова в Римі на кладовищі Тестаччо.

В Українській радянській енциклопедії та виданнях АН УРСР професор А.В. Старков не був представлений, його ім’я викреслили з історії Київського медичного університету та АН УРСР з формулюванням “за смертю”. Тільки у публікаціях М.С. Спірова наведені короткі відомості про вченого та його учнів.

Попри те, що науково-педагогічна діяльність А.В. Старкова в Україні не була довготривалою, він все ж таки зміг започаткувати розвиток своєї анатомічної школи. На сьогодні немає сумніву, що його внесок в науку та славетне ім’я одного серед перших українських академіків, неодмінно потребують повернення до історичної скарбниці української медицини.

Рецензент: д.мед.н., професор Черкасов В.Г.

ЛІТЕРАТУРА

1. Васильев К.К. Профессор А.В. Старков (к 125-летию со дня рождения) // *Морфология*. 1999. Т.115, №3.
2. Энциклопедический словарь медицинских терминов. М.: Сов. энциклопедия. 1982, Т.1, С.135.
3. Этиология и патологическая анатомия мышечной кривошеи: Диссертация. – М.: 1900. – 135 с.
4. Анатомия прямой кишки и мышц, имеющих к ней отношение. Литературное и анатомическое исследование. – М.: 1912. – Т.1. – 519 с.
5. Анатомия фасций и клетчатки малого таза. – М.: 1912. – Т.2.
6. Спіров М.С. Київська анатомічна школа. – Київ: Здоров’я 1965. – С.90-91.
7. В. Плющ. Медична наука в Україні у першій половині ХХ сторіччя // *Матеріали до історії української медицини*. – Нью-Йорк; Мюнхен, 1975. – Т.1. – С. 75, 96, 102, 104, 114.
8. Макаренко І.М. Полякова І.М. *Биографический словарь заведующих кафедрами и профессоров Киевского медицинского института (1841-1991)*. – Киев: Здоровья, 1991. – С. 105.
9. Ганіткевич Я. *Українські лікарі-вчені першої половини ХХ століття та їх наукові школи. Біографічні нариси та бібліографія*. – Л.: 2002. – С.111-113.
10. Волков В.А., Куликова М.В. *Российская профессура XVIII-XX вв. Биографическое и медико-биологические науки*. М.: 2003. С.224-225.
11. *Загальна біологія*. – Прага, 1925.
12. *Дослідження про нерви серця*. – Прага, 1946.
13. ЛГИА. Ф.7131. Оп.1. №58. Л.: Автограф.С.63-69.

ВИДАЮЩИЙСЯ АНАТОМ ПРОФЕССОР АРСЕНИЙ ВИКТОРОВИЧ СТАРКОВ

Маликов А.В., Дзевульська І.В., Игнатищев М.Р., Гончаров В.Л., Видерко Р.В., Ковальчук А.В.

Национальный медицинский университет имени А.А. Богомольца, г. Киев, Украина

Резюме. Стаття посвящається 140-летньому юбилею отечественного ученого Арсения Викторовича Старкова. Показана его научная и преподавательская работа в качестве заведующего кафедрой анатомии человека Киевского университета Святого Владимира. Также освещаются страницы его биографии в тяжелые годы первой половины ХХ века.

Научно-педагогическая деятельность А.В. Старкова тесно связана с формированием отечественной школы анатомов.

Ключевые слова: анатомия, хирургия, анатомическая школа, исследования, препараты.

THE GREAT ANATOMY PROFESSOR ARSENIY VIKTOROVYCH STARKOV

A. Malikov, I. Dzevulska, M. Ignatishchev, V. Honcharov, R. Viderko, A. Kovalchuk

Bogomolets National Medical University, Kiev, Ukraine

Summary. This article is devoted to the 140th anniversary of native scientist Arseniy Victorovich Starkov. His scientific and pedagogical work is shown as dean of the anatomy department at Kiev st. Volodymyr University. Also the facts of his biography during those hard years in the first half of XX century are highlighted.

A.V. Starkov’s scientific and pedagogical work is closely related to the formation of the native school of anatomy.

Key words: anatomy, surgery, school of anatomy, researches, preparations.